زغال اخته محصولی ارزشمند و با پتانسیل گردشگری کشاورزی در استان قزوین

تهیه و تنظیم: شیوا قاسمی

مقدمه و گیاه‌شناسی زغال اخته

زغال اخته با نام علمی (Cornus mas L) از خانواده کورناسهCornaceae یک جنس خیلی بزرگ که شامل چهل گونه درختچه و درخت بوده که در مرکز و جنوب اروپا و قسمتی از آسیای غربی وجود دارد. بیشتر گونه‌های آن به‌عنوان گیاه زینتی کشت می‌شوند، و فقط تعداد کمی از گونه‌ها برای میوه‌شان کشت می‌شوند که در راس این گروه زغال اخته قرار می‌گیرد. در اروپا زغال اخته یک گونه بومی محسوب شده که در بسیاری از مناطق تا ارتفاع ۱۴۰۰ متر از سطح دریا پراکنده شده است. این گونه نه تنها مقاومت خوبی به عوامل زنده وغیر زنده خصوصاً آفات گیاهی داشته، بلکه توانایی بالایی در زنده ماندن و رشد در شرایط نامطلوب را دارد و تا ۴۰- درجه سانتیگراد را تحمل می‌کند و محصول خوبی نیز می‌دهد.

زغال‌اخته، درختچه‌ای با تاج گرد و پرپشت، بدون فرم مشخص و مقاوم به شکستگی است. این گیاه درختچه‌ای است کوچک و خزان‌پذیر که گاهی حجیم و بزرگ شده که ارتفاع آن در این شرایط به ۶-۵ متر می‌رسد و زمانی محدود به فرم بوته‌ای است. ارتفاع درختچه زغال اخته در سن ۲۵-۲۰ سالگی به ۸ متر نیز می‌رسد .

برگ‌ها در زغال‌اخته تخم مرغی و گاهی بیضی شکل، نوک‌تیز و به صورت متقابل است که اغلب پشت برگ‌ها کمرنگ‌تر است. برگ‌ها دارای طول ۱۰-۶ سانتیمتر و عرض ۷-۳ سانتیمتر و طول دمبرگ آن به ۱۰-۵ میلیمتر می‌رسد .

گل‌های زغال‌اخته درشت، گرد، زردرنگ و بیشتر جانبی بوده که روی شاخه‌های سال قبل به وجود می‌آیند. گل‌ها زودرس و هر گل‌آذین دارای۲۵-۱۲ گل زردرنگ است که در اواخر اسفند و یا اوایل بهار با توجه به شرایط آب و هوایی باز می‌شود.

انواع گونه‌های زغال‌اخته دارای گل‌های کوچک، زیبا به رنگ‌های سفید، سبز مایل به سفید یا زرد در شاخه‌های انتهایی خود هستند که در بهار ظاهر می‌شوند میوه کروی یا تخم‌مرغی به قطر ۳ الی ۶ میلیمتر، با میان‌بر گوشتی و آبدار یا خشک شامل یک هسته ۲ سلولی و۲ لپه است .

میوه زغال‌اخته شفت است که برون‌بر آن همان پوست نازک روی میوه است که ابتدا سبز بوده و سپس به رنگ زرد نارنجی، قرمز روشن، قرمز تیره و نهایتا به رنگ آلبالویی در می‌آید. میان‌بر عبارت است از قسمت گوشتی میوه که ضخامت آن نسبتا زیاد است و در ارقام مختلف متفاوت است. درون‌بر عبارت است از پوسته چوبی هسته که به رنگ تقریبا بژ یا کرم روشن است. میوه زغال‌اخته زیتونی شکل و تک‌دانه‌ای به طول ۲۰-۱۰ میلی‌متر است. رنگ میوه معمولا قرمز است اما به رنگ‌های صورتی و زرد نیز دیده می‌شوند دوره رسیدن میوه از اواخر تابستان تا اوایل پاییز (مرداد تا مهر) است.

گیاه مقاوم به سرما، خشکی نسبی و خاک‌های مختلف (ترجیحاً خاک‌های آهکی و زهکش‌دار) است و به‌عنوان گونه زینتی، پرچین و میوه‌ای کشت می‌شود. در ایران، پراکنش طبیعی و کشت آن بیشتر در مناطق شمالی و شمال‌غربی (از جمله ارسباران، الموت و طارم) دیده می‌شود.

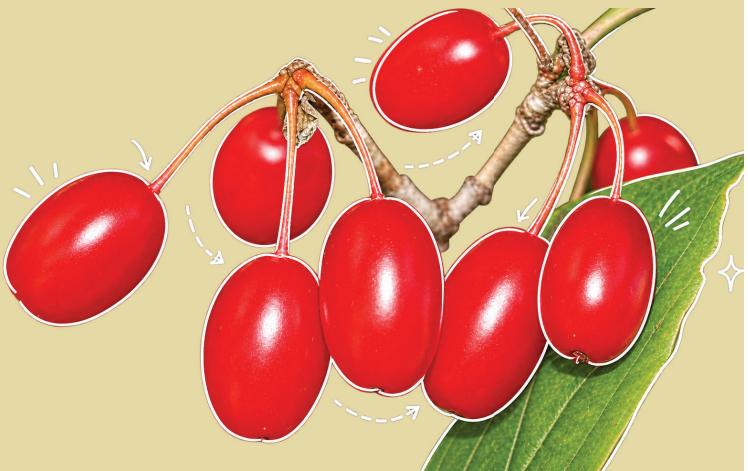
ارزش و جایگاه زغال اخته در استان قزوین

در ایران عمده باغات یک‌دست زغال‌اخته در منطقه الموت قزوین و کوه‌های البرز، و انواع خودروی آن در جنگل‌های ارسباران، حاشیه جنگل‌های گیلان و آذربایجان وجود دارد. استان قزوین رتبه اول سطح زیرکشت و تولید زغال‌اخته در ایران را دارد. سطح باغات حدود ۶۶۰-۷۵۰ هکتار با عملکرد متوسط حدود ۵۰۰۰-۶۶۰۰ کیلوگرم در هکتار گزارش شده و تولید سالانه معمولاً بیش از ۴۰۰۰ تن پیش‌بینی می‌شود. مراکز اصلی تولید زغال اخته در استان قزوین عبارتند از:

• منطقه الموت به‌ویژه روستای هیر به‌عنوان بزرگ‌ترین و مرغوب‌ترین تولیدکننده

• منطقه طارم سفلی دهستان کوهگیر، روستای یوزباش‌چای و اطراف

این امر نشان دهنده شرایط مناسب این مناطق برای توسعه کشت این محصول است.

ارزش دارویی و ترکیبات زیست‌فعال میوه

میوه زغال‌اخته به‌عنوان یک «سوپرفود» شناخته می‌شود و سرشار از ترکیبات زیست‌فعال است که خواص دارویی آن را توجیه می‌کنند. ترکیبات اصلی عبارتند از:

• آنتوسیانین‌ها (مانند سیانیدین و پلارگونیدین) که مسئول رنگ قرمز و خواص آنتی‌اکسیدانی قوی است

• اسید لوگانییک با اثرات ضدالتهابی و محافظتی.

• فلاونوئیدها، اسیدهای فنلی و تانن‌ها.

• ویتامین ث با مقادیر قابل‌توجه، گاهی ده‌ها تا صدها میلی‌گرم در ۱۰۰ گرم میوه تازه.

• مواد معدنی (پتاسیم، کلسیم، منیزیم، آهن، روی، مس و منگنز) و فیبر رژیمی.

خواص دارویی تأییدشده در مطالعات علمی :

آنتی‌اکسیدانی و ضدالتهابی: کاهش استرس اکسیداتیو و التهاب سیستمیک.

ضددیابتی: کمک به تنظیم قند خون و بهبود حساسیت به انسولین.

محافظت از قلب و عروق و ضدآترواسکلروز: بهبود پروفایل لیپیدی (کاهش کلسترول بد و تری‌گلیسیرید) و حمایت از عملکرد اندوتلیال.

محافظت از کبد و کلیه: کاهش تجمع چربی کبد و حمایت از عملکرد کلیوی.

ضد میکروبی: فعالیت علیه برخی باکتری‌ها و قارچ‌ها.

محافظت عصبی و بالقوه ضدسرطانی: اثرات محافظتی در مطالعات آزمایشگاهی.

کاربرد سنتی: درمان اسهال، اختلالات گوارشی، عفونت‌های ادراری، تب و ضعف عمومی (در طب سنتی ایران و کشورهای همسایه).

میوه به‌صورت تازه، خشک، مربا، آب‌میوه، لواشک، سرکه و مکمل‌های آنتی‌اکسیدانی مصرف می‌شود. مطالعات بالینی محدود هستند و مصرف آن به‌عنوان مکمل غذایی ایمن گزارش شده است، اما برای اثرات درمانی قطعی نیاز به تحقیقات بیشتر وجود دارد.

پتانسیل گردشگری در زمان برداشت زغال‌اخته در استان قزوین

زمان برداشت از اوایل مرداد تا اواخر مهر ادامه دارد که مزیت مهمی برای عرضه تدریجی محصول محسوب می‌شود. در این دوره، باغات و پشت‌بام‌های روستاها با پهن کردن میوه‌های قرمز رنگ، منظره‌ای منحصربه‌فرد و «سرخ‌فام» ایجاد می‌کنند که جاذبه بصری قوی برای گردشگران دارد.

جشنواره و رویدادهای گردشگری:

• جشن زغال‌اخته (به‌ویژه در روستای هیر) هر ساله در اواخر تابستان (معمولاً شهریور) برگزار می‌شود و در تقویم ملی رویدادهای گردشگری ثبت شده است.

• برنامه‌ها شامل موسیقی و آواهای محلی، بازی‌های سنتی، چیدن جمعی محصول، توزیع میوه و معرفی فرهنگ بومی است.

• گردشگران می‌توانند در برداشت مشارکتی، خرید مستقیم از باغداران، چشیدن محصولات فرآوری‌شده محلی (مربا، لواشک و ...) و تجربه طبیعت الموت شرکت کنند.

این رویداد ترکیبی از گردشگری کشاورزی (Agri-tourism)، طبیعت‌گردی و گردشگری فرهنگی است و پتانسیل بالایی برای توسعه اقتصاد روستایی، معرفی محصولات محلی و جذب گردشگران داخلی و خارجی دارد. مناظر کوهستانی الموت، آب‌وهوای مطبوع تابستانی و نزدیکی نسبی به تهران، این پتانسیل را تقویت می‌کند.

نتیجه‌گیری

زغال‌اخته نه‌تنها از نظر گیاه‌شناسی گونه‌ای ارزشمند و مقاوم است، بلکه میوه آن با ترکیبات غنی آنتی‌اکسیدانی و خواص دارویی متعدد، جایگاه ویژه‌ای در تغذیه و طب سنتی دارد. استان قزوین با برخورداری از سطح زیرکشت برتر و رویدادهای فرهنگی مرتبط با برداشت، فرصت مناسبی برای توسعه گردشگری پایدار مبتنی بر این محصول فراهم کرده است. توسعه فرآوری، برندینگ محصول و برنامه‌ریزی دقیق جشنواره‌ها می‌تواند ارزش‌افزوده بیشتری ایجاد کند.